

Remembering Purim, Remembering Pesach

1) Remembering Purim, Remembering Pesach notes that different sources show that the issue of memory regarding these holidays is a relevant one. In terms of Purim, there is a Midrash Mishlei that says that if all the other holidays would be *batel*, Purim would not be. There is also a Yerushalmi that says that all the other books of Tanach are destined to be *batel*, except for Megillat Ester. Interestingly, several sources remember the Midrash Mishlei as saying all the other holidays *will* be *batel*, when it actually says *if*. The Yerushalmi is more definite, and Rambam paskens the Yerushalmi, about the books, not the Midrash Mishlei (others confused the two). To explain, the Torah Temimah quotes his father, the Aruch haShulchan, saying that the other books will be *batel* means they will no longer be consulted as often, since God will operate in a hidden way, as on Purim, not in the obvious ways described in other books of Tanach. Interestingly, that implies that the future Redemption will happen in a hidden way, that the Hand of God will only be clear to those who believe in it (the language of the Aruch haShulchan is remarkable and worth reading). To ratify the point, the Torat Hayyim on Sanhedrin, when the Gemara assumes that if the Jews fail to repent, that God will bring an evil king who will oppress them so much as to "force" teshuva, says that it will be just like Haman, whose threat led the Jews to teshuva. So there seems room to argue that Yemot haMashiach, at least at the early stages, will happen in a way that requires belief to interpret as being Yad Hashem.

Turning to Pesach, Ben Zoma (of the famous Mishnah that we include in our haggada) seems to assume that we will not mention the Exodus in Yemot haMashiach, and we seem to rule like Ben Zoma, since we do say Yetsiat Mitsrayim at night. This raises a question posed to Rashba, how can we assume that the mention of the Exodus will cease when it's a holiday and Mitzvah commanded by God? As background to Rashba's answer, I note two important facts: Ramban on Humash held that we are required to name our months according to their proximity to Nisan (it was supposed to be Month1, Month 2, etc.), as a fulfillment of the Torah's dictate, *haChodesh hazeh lachem Rosh Hodoshim*. Why, then, do we use names? Ramban answers that the names came from Bavel, and are thus also a fulfillment of that verse, since the Torah really meant we should use our calendar to mention the most recent salvation by God, and Ramban quotes the same pasuk in Yirmiyahu that Ben Zoma quotes (that on that day, we will no longer say *chay Hashem asher hotsi...*, but *chay Hashem asher heelah ve-hotsi...*). Second, I note that Rambam includes the mitzvah to mention Yetsiat Mitsayim at night (Ben Zoma's halachah) in Hilchot Keriyat Shema.

Building on those facts, Rashba argues that Ben Zoma never meant Pesach or any of its mitsvot would be *batel*, just the mitzvah of *zechira* that we do as part of Keriyat Shema, and that mitzvah is not actually a mitzvah to mention Egypt specifically so much as to mention the most recent Exodus. So, he says (and I'm not making up this language), if Hashem should ever bring Jews back to Israel from all over the world, we would stop saying the 3rd paragraph of Shema (at least at night, when *tsitsit* doesn't apply), and instead mention that most recent Exodus and salvation. Perhaps we will merit in our

lives to see such an ingathering of exiles that might signal a time to thank Hashem for that latest redemption.

In sum, then, the two examples point towards a sense that the future Redemption will a) happen more naturalistically than the earlier ones, and b) replace them, to some extent, as a focus of our national memory of how Hashem saves us.

1. **רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק ב הלכה יח**
2. כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר הרי היא קיימת כחמשה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה ... ואע"פ שכל זכרון הצרות יבטל שנאמר ... ימי הפורים לא יבטלו שנאמר ... וימי הפורים האלה לא יעברו ... וזכרם לא יסוף מזרעם. +/השגת הראב"ד/ ... א"א ... לא יבטל ספר מכל הספרים ... אבל כך אמרו אפילו יבטלו שאר ספרים מלקרות בהם מגילה לא תבטל מלקרות אותה בצבור. +
3. **תורה תמימה אסתר פרק ט פסוק כח**
4. לא יעברו וגו' - מלמד שאפילו אם כל המועדים יהיו בטלים אבל ימי הפורים לא יבטלו^(מד) [מדרש משלי]:
5. **תורה תמימה הערות אסתר פרק ט הערה מד**
6. (מד) כפי דמשמע מרמב"ם סוף הלכות מגילה הרי הפי' שזכרון הצרות מכל המועדים יהיו בטלים שלא יזכרו עוד, כמש"נ כי נשכחו הצרות הראשונות, אבל זכרון ענין פורים לעולם ישאר קיים, ואם קבלה היא נקבל, ומפי אבא מארי שליט"א שמעתי לפרש ... דבזה חלוק נס פורים מנסי שאר המועדים, יציאת מצרים, מתן תורה וענני כבוד בסכות, דבעוד שהם היו נסים גלויים ... הנה נס פורים ... היה כל ענינו בדרך הטבע באופן שמי שלבו חלק מאמונת ה' יכול לפרש הכל בדרך הטבע, וזהו שאמר אם גם נסים גלויים... יפסקו... נסים הכמוסים בדרך הטבע ... לא יבטלו וכפי שיראה ... המסתכל בהליכות עולם ... ובחיי ישראל בפרט:
7. **ראבי"ה ח"ב - מסכת מגילה סימן תקנה**
8. הא דקאמר ר' אליעזר הקליר הפייטן ז"ל בסילוק של פרשת עמלק ואם כל המועדים בטלין וימי פורים לא נבטלים וזכרם וגו', עיקרו בגמרא דבני מערבא בפרק ראשון דמגילה. והכי גרסינן ... רבי יוחנן אמר הנביאים והכתובים עתידין להבטל וחמשה ספרי תורה אינם עתידין להבטל מה טעם קול גדול ולא יסף ... רבי שמעון בן לקיש אמר אף מגילת אסתר והלכות אינם עתידין ליבטל נאמר כאן ולא יסף ונאמר להלן וזכרם לא יסף מזרעם ... הלכות הליכות עולם לו +חבוקק ג' ו':
9. **תורת חיים מסכת סנהדרין דף צו עמוד ב**
10. מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן כו'. נראה דהיינו מה שאמרו חז"ל שכל המועדות עתידות בטלות מלבד ימי הפורים וכן יסד הפייט ביוצר פרשת זכור ... לפי שגאולה האחרונה תהיה דוגמת גאולת פורים מה התם ע"י גזרותיו של המן חזרו ישראל בתשובה ונגאלו כמו שאמרו חכמים גדולה היתה הסרת טבעת ממ"ח נביאים וכו' כך גאולה העתידה יעמוד שלטן שגזרותיו קשות כהמן כו' וכיון שגאולות הללו דומות זו לזו יזכרו הכל לעתיד את ימי הפורים ויאמרו כי הגדיל ה' לעשות עמנו כאשר עשה עם אבותינו וזהו שאמר הכתוב וזכרם לא יסוף מזרעם.
11. **שו"ת הרשב"א חלק א סימן צג**
12. שאלת מה שאמרו במדרש ... משלי ... שכל המועדים בטלים ... ומי הוא זה שיאמר שיבטל מן התורה אפילו אות ... ורבו המפרשים הגדה זו באזני ולא נכנס בה אחד מהם הודיעני פירושה. תשובה דברים נוספים עוד בהגדה זו. והוא שאמרו שם אמר רבי אף יום הכפורים אינו בטל לעולם שנאמר (ויקרא יז) והיתה זאת לכם לחקת עולם. ואם כן ... גם בפסחים כתב חקת עולם ... על כן נראה לי פירושו שכל המועדים לא הבטיח עליהם יתברך שלא יגרום החטא ביטולם באחד מן הזמנים ... אבל בימי הפורים הבטיח ... וכן יום הכפורים ... שהיום יכפר ואפילו לא ישמרוהו.
13. **תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יב עמוד ב**
14. משנה. מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, עד שדרשה בן זומא. שנאמר: ... למען תזכר את יום צאתך ... ימי חיך - הימים ... וחכמים אומרים: ימי חיך ... כל - להביא לימות המשיח.
15. גמרא. תניא, אמר להם בן זומא לחכמים: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר: ... הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם! - אמרו לו: לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר, ויציאת מצרים טפל לו. כיוצא בו אתה אומר: +בראשית ל"ה+ לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך.
16. **תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק א**
17. הלכה י מזכירין יציאת מצרים בלילות אמ' ר' לעזר בן עזריה ... ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון אמרו לו לא שתעקר יציאת מצרים ... אלא שתהא יציאת מצרים מוסף על מלכיות מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפילה כיוצא בו לא יקרא עוד שמך יעקב ... לא שיעקר שם יעקב ... הלכה יא כיוצא בו אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו אל תזכרו ראשונות אילו של מלכיות וקדמוניות אל תתבוננו ... הנני עשה חרשה עתה תצמח זו מלחמת גוג ומגוג (של גוג) משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו והיה מספר והולך ... פגע בו ארי ... שכח מעשה הזאב והיה מספר במעשה הארי ... אף כך ישראל צרות האחרונות משכחות את הראשונות
18. **אנציקלופדיה תלמודית כרך כד, ימות המשיח [טור תקעת]**
19. ... בכמה מצוות מצינו, שאף על פי שלא בטלו בזמן החורבן, הוצרכו ללימודים מיוחדים שתנהגה אף בימות המשיח, וכן דרשו חכמים את הכתוב של מצות זכירת-יציאת-מצרים... ולדעת בן זומא למדים ... שאין מזכירים יציאת מצרים לעתיד לבוא²³⁸, ואף לדעתו יש מן הראשונים שכתב שאין זה ביטול מצוה ... שאין הכוונה במצוה זו אלא שנזכור בפה הנסים שעשה לנו השי"ת ...

- ועם הזכירה נקבע ... שהוא יתברך המשגיח... ותתחזק בנפשותינו מדת הבטחון, ובהזכירנו קיבוץ עם ממושך ... מעמים הנוראים בארצות הרחוקות...תהיה הכוונה ההיא יותר חזקה, ואין המצוה מתבטלת בזה כלל²⁴⁰.
20. אף בפורים*, דרשו: ימי הפורים האלה לא יעברו ... אפילו לימות המשיח²⁴²... וכן אמרו שכל ... הנביאים ... עתידים ליבטל ... חוץ ממגילת אסתר...וכן במצות זכירת...עמלק*...*כתבו אחרונים* שאף לאחר ביאת המשיח - שימחה עמלק מן העולם...תישאר המצוה קיימת, *כדי לזכור את הגורם לביאת עמלק, שריפו עצמם מדברי תורה*²⁴⁹. (מלאכת שלמה מגילה פ"ג מ"ד)
21. **רמב"ן שמות פרק יב פסוק ב**
22. וכמו שתהיה הזכירה ביום השבת במנותינו ממנו אחד בשבת ושני בשבת, כאשר אפרש (להלן כ ח), כך הזכירה ביציאת מצרים במנותינו החדש הראשון והחדש השני והשלישי לגאולתינו, שאין המניין הזה לשנה, שהרי תחלת שנותינו מתשרי, דכתיב (להלן לר כב) וחג האסיף תקופת השנה, וכתיב (שם כג טז) בצאת השנה, אם כן כשנקרא לחדש ניסן ראשון ולתשרי שביעי, פתורנו ראשון לגאולה ושביעי אליה. וזה טעם ראשון הוא לכם, שאינו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון לכם, שנקרא לו לזכרון גאולתינו:
23. וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו שמות חדשים עלו עמנו מבבל (ירושלמי ר"ה א ב, ב"ר מח ט), כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו, והסבה בזה, כי מתחלה היה מנינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב (ירמיה טז יד - טו) ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י. כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים, ולא ימצא רק בספרי נביאי בבל (זכריה א ז, עזרא ו טו, נחמיה א א) ובמגילת אסתר (ג ז). ולכן אמר הכתוב בחדש הראשון הוא חדש ניסן, כמו הפיל פור הוא הגורל (שם). ועוד היום הגוים בארצות פרס ומדי כך הם קוראים אותם ניסן ותשרי וכלם כמונו. והנה נזכיר בחדשים הגאולה השנית כאשר עשינו עד הנה בראשונה:
24. **רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה ג**
25. אע"פ שאין מצות ציצית נוהגת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע.
26. **שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד) סימן שסח ד"ה וזאת היתה**
27. וזאת היתה תשובתי. כי מצות הפסח והמצה ומניעת אכילת החמץ אינו מחייב זכירת היציאה ממצרים. ויגלה לך זה מחלוף החיובים, שהוא ית' חייב במניעת הפסח כרת...כן חייב באכילת החמץ באמרו כי כל אוכל חמץ ... ובאכילת מצה עשה ... ואלו היה הטעם כאן וכאן אחד, למה חייב כאן כרת וכאן לא חייב רק במצות עשה ... והכתוב שאמר למען תזכור ... אינו שב אל עשיית הפסח ... אבל בהקדומו כי בחפזון ... ואחריו אמר למען תזכור ראייה מוכרחת שטעם למען תזכור אינו קשור עם שבעת ימים תאכל עליו מצות. רק קשר הכתוב כן, לא תאכל עליו חמץ ושבעת ימים תאכל עליו מצות ... כי בחפזון יצאת, ולמען זה ר"ל *כדי שלא יעברו דברים אלו מזכרוןך*, תזכור כבר²⁰¹ כל ימי חיך ... ולמען במקום הזה כלמען ינוח שורך ... האמור בשבת, כי אין הכוונה להיות השביטה ... כדי שינוחו בו השור והחמור, רק לזכור חדוש העולם ... רק פי' ולמען שתשובות ביום השביעי ... ינוח גם שורך וחמורך²⁰⁶. .. ומכאן יצא לחז"ל מצות הקריאה ביציאת מצרים בכל יום ... מה שלא דרשו כן מלמען תזכור ועשיתם את כל מצותי²⁰⁷ לזכור את כל המצות בכל יום כמו שאנו קורין ומזכירין אותן ביום שנתנה בו התורה ... באזהרות שעשו הפייטנים. ומעתה גם לדברי חכמים ...לא יתבטלו מצות הפסח והמצה ומניעת החמץ.
28. ואם תטען עלינו מבטול ק"ש, ר"ל זכרון יציאת מצרים ... דע כי אין הכוונה בק"ש, רק לזכור כפה הנסים שעשה לנו האל ית' ... ועם הזכירה נקבע שהוא ... המשגיח והיכול ... ועל כן באה האזהרה על זה במקומות הרבה בתורה ... ואחר היות התכלית בזכירת הפה ... הנה גם התכלית ההוא שמור בהזכירנו קבוץ עם ... מעמים רבים ... מן הארצות הרחוקות מצפון ומים, ותהיה הכוונה ההיא יותר חזקה בהיות הזכירה באותות ונסים יותר חזקים. אם כן אין מצוה מתבטלת בזה כלל.
29. **אור שמח הלכות קריאת שמע פרק א הלכה ג**
30. ומצוה להזכיר יציאת מצרים ... ודע כי חפשתי בדברי רבינו בספר המצות ולא מצאתי שימנה מצוות יציאת מצרים להזכיר בכל ימות השנה ... רק בהלכות קריאת שמע כתב כאן דמצוה להזכיר יציאת מצרים. לכן אמינא דעיקר מצוות יציאת מצרים להזכיר מקרא ... דלמען תזכור את יום צאתך ... פשטא דקרא מיירי בחודש האביב... כי בחפזון יצאת כו' למען תזכור ... וכמו דצריך להזכיר מעשה עמלק...או *דלמען תזכור היינו ע"י מצות תפילין וימים טובים שבהם אנו זוכרים יציאת מצרים*,...והא דקרי לה הגמרא (ברכות יד, א) דאורייתא, היינו דיש תקנות חכמים... והנה כאשר אנו רואין שהבורא .. הגיד בתורתו שלתכלית זה יצאו בחיפזון...*תקנו אבותינו לזכור כפה מלא יציאת מצרים בכל יום*...לכן מקרי דאורייתא ...ומצאנו לשון דאורייתא על ענין כזה במסכת תענית דף כ"ח ע"ב, הלל דראש חודש לאו דאורייתא כו', אבל הלל דחנוכה כו' כדאורייתא דמי ...
31. ועוד אפשר דעיקר הזכרת יציאת מצרים דקרא סמך עלה רק על הזכרה דיום, ודרשא דכל (ברכות יב, ב) אינו מפורש כמו הך דיום צאתך כו', ובפרט ... וכן כתבו תלמידי ר"י ... דמהאי טעמא אינו צריך להזכירו בלילה אם קרא מפלג המנחה, ... ומה שכתב רבינו ומצוה להזכיר יציאת מצרים אינו רק מדברבן, *וידעתי כי הוא חדש מאד, בכ"ז הגדתי אשר עם לבבי*, ...